

“MÖHTƏŞƏM YAĞXI MƏKAN” VƏ MÜASİR İNFORMASIYA TEKNOLOGİYALARI ŞƏRAİTİNDƏ KİTABXANALARIN ROLU

Arzu Məmmədova

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), baş biblioqraf
arzumemmedkizi@mail.ru*

«Великое хорошее место» и роль библиотек в условиях современных информационных технологий

Резюме: В статье рассматриваются роль и функции библиотек в контексте проблемы «великое хорошее место» и «третье место», ставших на долгое время предметом обсуждения в научной периодике. Здесь практикуется подход к данному вопросу с точки зрения американского социолога Рея Ольденбурга и Петра Лапо, который впервые обратился к этой теме. В данном контексте также проводится определенный анализ азербайджанской культуры и общества. Кроме того, рассматриваются состояние и предстоящие задачи азербайджанских библиотек на фоне стремительного развития информационно-коммуникационных технологий.

«The great good place» and a role of libraries in the modern information technologies period

Summary: In the article are considered a role and functions of libraries in «the great good place» and «the third place» problem's context, which become on long time by a point of issue in the scientific periodical press. Approach to the given question from point of view Ray Oldenburg, American sociologist, and Peter Lapo, which has addressed for the first time to this theme. There are Azerbaijan culture and a society is carried out in the given context analysis. Besides, here are considered conditional and forthcoming problems of the Azerbaijan libraries on the background of development of information-communication technologies.

Açar sözlər: “möhtəşəm yaxşı məkan”, “üçüncü məkan”, elektron kitabxanalar, müasir kitabxanalar

Ключевые слова: «великое хорошее место», «третье место», электронные библиотеки, библиотеки в современный период

Keywords: «a great good place», «the third place», electronic libraries, libraries during the modern period

Məsələnin qoyuluşu

Müasir informasiya texnologiyaları şəraitində elmi dövriyyədə uzun illər müzakirə predmetinə çevrilmiş “möhtəşəm yaxşı məkan” məsələsi və “üçüncü məkan” konsepsiyası kontekstində kitabxanaların rolu və funksiyası problemini araşdırmaq.

İşin məqsədi

“Möhtəşəm yaxşı məkan” mövzusunun gündəmə gətirən Pyotr Laponun kitabxanalara “üçüncü yer” kontekstində yanaşması və Azərbaycan mədəniyyəti və cəmiyyəti üzrə müəyyən təhlillər vermək.

Məlumdur ki, bəşəriyyətin yüksək mədəni-mənəvi inkişafının ən mühüm şərtlərindən və göstəricilərindən biri məhz kitab və ya kitabxanalardır. Hələ qədim dövrlərdən insanın özünü ifadə etməyə olan daxili ehtiyacı özünü ən müxtəlif formalarda göstərmişdir. Qaya üzərində müəyyən rəsm və piktoqrafik işarələr, xətt və yazılar əks etdirmək, əslində, elə insanın ən çətin şərtlər daxilində (daşa, qayaya yazı yazmaq bahasına olsa belə!) özünü reallaşdırmaq arzusunun əyani nümunəsi idi. Bu baxımdan yazının kəşfi bəşəriyyətin tarixi-mədəni inkişafında fundamental dəyişikliklər yaratdı. Təsadüfi deyildir ki, yazının kəşfi informasiya inqilablarından biri kimi bəşəriyyətin tarixində həkk olunmuşdur: “Əksər elmi mənbələrdə II informasiya inqilabı təxminən 5-6 min il bundan əvvəl yazının (piktoqrafiya, heroqlif, semiotika) meydana gəlməsi ilə əlaqələndirilir. Artıq informasiya daşıyıcısı kimi tək-cə insanların yaddaşı deyil, həm də maddi daşıyıcılardan – daş, heyvan dərisi, ağac və s. vasitələrdən istifadə edilməyə başlandı. Bəşər tarixində baş verən bu mühüm hadisə informasiyaların qeydiyyatı, uzun müddətə yadda saxlanması, məkan və zamana görə yayılması üçün əvvəlki inqilaba nəzərən bir qədər geniş imkanlar yaratdı” (3, 8). Yəni yazı özü ilə elə bir fəlsəfə, elə bir mədəniyyət gətirdi ki, bu insanlığın həmin mərhələyə qədərki qazandığı mahiyyəti keyfiyyətə tamamilə fərqli bir epoxal dünyaya transformasiya etdi. Yazı sadəcə olaraq fikirlərin, düşüncələrin şifahi formadan qrafik işarələrə keçidi demək deyildi. Yazı artıq yeni bir mədəniyyətin, norma və prinsiplərin meydana gəlməsi idi.

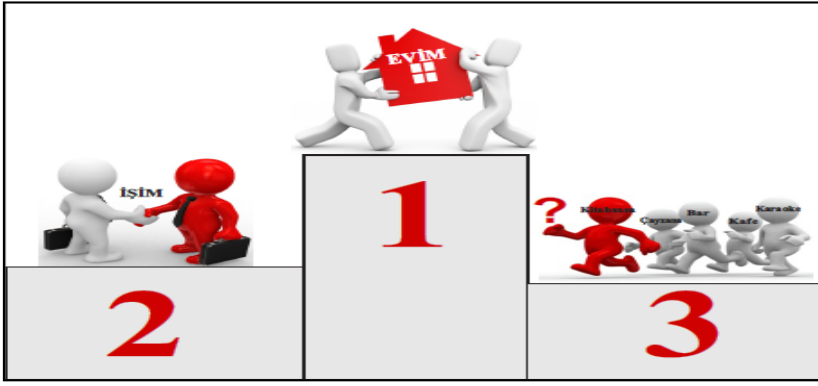
Bəşəriyyətin inkişafında növbəti informasiya inqilabı isə Almaniyada kitab çapı texnologiyasının meydana gəlməsi ilə baş verdi: “Belə ki, 1497-ci ildə alman alimi Qutenberq kitab çapı texnologiyasını ixtira etməklə bu inqilabın əsasını qoydu. Bunun da sayəsində insanlar arasında informasiyanın kütləviləşdirilməsi, daha çox həcmdə informasiyanın etibarlı şəkildə saxlanması, geniş coğrafi məkana yayılması və nəsillərdən nəsillərə (gələcəyə) dəfələrlə ötürülməsi mümkün oldu” (3, 9). Kitab çapı texnologiyasının kəşf olunması və onun sonralar daha da mükəmməlləşdirilməsi, əslində, cəmiyyətin maarifləndirilməsinə, biliyin tirajlanmasına, informasiyanın daha geniş məsafələrdə yayılmasına, eyni zamanda biliyin daha əlçatan olmasına gətirib çıxardı ki, bu da özlüyündə bir tərəfdən bəşəriyyətin inkişafında kitabın mövqeyini və rolunu yüksəltməklə yanaşı, digər tərəfdən də biliyin kütləviləşməsinə dəfələrlə artırdı.

İnsanın biliyə, öyrənməyə olan həvəsi, məlumat əldə etmək ehtirası, bilmədikləri, görmədikləri haqqında oxumaq, eşitmək marağı son nəticədə məlumat mənbəyi olan milyonlarla kitabları və onların fiziki olaraq saxlanılması, qorunması, istifadəsinin asanlaşdırılması və idarə olunması, həmçinin müəyyən məkanlarda cəmlənməsi zərurətini ortaya qoydu ki, bu da kitabxana ideyasının ortaya çıxmasına səbəb oldu. Lakin bu sadələdiyimiz bəzi faktorlar kitabxanaların meydana çıxmasını zəruri edən ilkin şərtlər idi. Bəşəriyyətin sosial-iqtisadi həyatında baş verən irəliləyişlər, texnoloji kəşflər,

ümumilikdə insanın həyat şəraitinin yüksəlməsi zəminində biliyə, məlumata olan ehtiyacı və onu ödəmək imkanları da keyfiyyətcə dəyişməyə başladı ki, bu da kitabxananın yalnız kitabların fiziki olaraq yerləşdiyi məkan kimi deyil, daha dərin məzmun kəsb etməsinə yol açdı. Kitabxana artıq sadəcə olaraq kitabın “xana”-sı, yəni kitabın evi deyil, yəni “qalaq-qalaq” kitabların cəmləndiyi yer kimi yox, biliyin, maariflənmənin, öyrənmənin mənbəyi, fərdin və ya cəmiyyətin intellektual inkişafının simvollarından birinə çevrildi. Kitabxananın bu mahiyyəti onun üzərinə fərdin və ya bütövlükdə cəmiyyətin inkişafında iştirak etmək missiyasını qoydu ki, bu da birbaşa olaraq onun bağlı olduğu kitabın, biliyin həm də dəyərini və əhəmiyyətini daha da yüksəltdi.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının, konkret desək, internetin meydana gəlməsinə qədərki dövr üçün kitabxanaların (eləcə də kitabların) mahiyyəti və rolu fərqli olmuşdur. Belə ki, kitabxanalar özünün maddi-texniki imkanlarından asılı olaraq özündə insanların asudə vaxtlarını səmərəli keçirməsi, istirahət etməklə bilik əldə etməsi, əylənməsi, intellektual inkişafa xidmət edən müsabiqə, debat, yarışların keçirilməsi, sərgi və təqdimatların nümayiş etdirilməsi və s. funksiyaları da özündə ehtiva edə bilmişdir. Təbii ki, burada kitabxanaların kifayət qədər əlavə funksiya və rollarını da əlavə edə bilərik. Məsələn, insanların sosiallaşması, kollektivləşməsi baxımından kitabxanalar çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Həmçinin kitabxana gənclərin görüş yeri, bilik mübadiləsi və müzakirəsi üçün əlverişli məkan kimi də xarakterizə oluna bilər. Lakin müasir dövrdə cəmiyyətin yüksək inkişafı, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının insan həyatının bütün sahələrinə sürətli daxil olması, qloballaşma və virtuallaşma proseslərinin getməsi və s. faktorlardan asılı olaraq kitabxanaların da strukturu, mahiyyəti və funksiyası da dəyişməyə başlamışdır.

Burada məsələ yenə də birbaşa olaraq müasir informasiya cəmiyyəti quruculuğunda kitaba, kağız çap məhsullarına münasibətlə bağlıdır. Elektron texnologiyaların meydana gəlməsi, informasiyanın əldə olunmasının kifayət qədər asanlaşması, internetin sürətlə genişlənməsi kitab çapı və kağız medianı ikinci plana keçirmişdir. Bu gün kitabların əksəriyyətinin, həmçinin qəzet və jurnalların hamısının elektron variantlarının mövcud olması və onların internetdə yerləşdirilməsi kağız texnologiyalarını bir qədər kölgədə qoymuşdur. Bütövlükdə kağız print texnologiyalarına olan bu münasibət, özünü kitabların cəmləndiyi klassik kitabxanaların da müasir tələblərə uyğunlaşdırılması zərurətini, daha dəqiq desək, elektron kitabxanaların meydana gəlməsini aktuallaşdırmışdır. Belə bir şəraitdə kitabxanaların rolu və funksiyası da dəyişmiş olur. Lakin bizim burada müzakirə etmək istədiyimiz məsələ birbaşa olaraq müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları şəraitində kitabxanaların rolu və funksiyasından daha çox, “möhtəşəm yaxşı məkan” məsələsi aspektindən kitabxanaların yerinin müəyyənləşdirilməsidir.

Məlumdur ki, elmi peşəkar dövriyyədə “möhtəşəm yaxşı məkan” (ingilis dilində: “Great Good Place”, rus dilində: “Великое хорошее место”) məsələsi xeyli müddətdir müzakirə olunur. İlk dəfə bu anlayış amerikalı sosioloq Rey Oldenburq tərəfindən elmi dövriyyəyə gətirilmişdir. Onun ilk dəfə 1989-cu ildə nəşr etdiyi kitabın adı belə idi: “Möhtəşəm yaxşı məkan: kafe, kafeteriya, ictimai yerlər, univermaqlar, barlar və onlar gün ərzində sizi necə qəbul edirlər” (“*Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Community Centers, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You through the Day*”). Kitabın növbəti nəşrlərində sərlövhədə müəyyən dəyişiklər edilsə də, müəllifin yanaşmasına görə, insanın həyatının bağlı olduğu əsas üç məkan vardır ki, bunlardan **birincisi ev, ikincisi qazanc əldə edilməsi və ya istehsalat (yəni iş – A.M.), üçüncüsü isə** cəmiyyətin əsasını təşkil edən hər cür ünsiyyət və münasibət sferasıdır (8, 56). Müəllifin verdiyi izahlardan aydın olur ki, “üçüncü məkan” insanların sərbəst toplaşdığı, istirahət etdiyi, ünsiyyət və münasibət qurduğu, ən müxtəlif həyat və məişət problemlərini bir yana ataraq üz tutduğu **kafe, klub, kitab mağazaları, bərbərxana, gözəllik salonu** və s. kimi yerlərdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “möhtəşəm yaxşı məkan” problemini elmi dövriyyədə gündəmə gətirən Pyotr Mixayloviç Lapodur. İxtisasca tətbiqi riyaziyyatçı olan alim 1994-cü ildən Belarusiya Milli Elmlər Akademiyasının Elmi kitabxanasında kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması şöbəsinin müdiri kimi fəaliyyət göstərmişdir. Alim 15 il ərzində Belarus Dövlət Universitetinin Fundamental kitabxanasına rəhbərlik etmiş, 2015-ci ildən etibarən isə Qazaxıstanda (Astanada) Nazarbayev Universitetinin Elmi kitabxanasında baş ekspert kimi fəaliyyət göstərir.

“Üçüncü məkan” insanların sərbəst toplaşdığı, istirahət etdiyi, ünsiyyət və münasibət qurduğu, ən müxtəlif həyat və məişət problemlərini bir yana ataraq üz tutduğu **kafe, klub, kitab mağazaları, bərbərxana, gözəllik salonu** və s. kimiyerlərdir.

Rey Oldenburqun bu yanaşmasına və ümumiyyətlə, “möhtəşəm yaxşı məkan” məsələsinə diqqət yetirən Pyotr Mixayloviç Lapo sadalanan yerlər arasında kitabxanaların xatırlanmamasına diqqət çəkir və yazır: “Kitabxananın adı “üçüncü yer” kimi xatırlanmır, təbii olaraq sual meydana çıxır: Nə üçün? Hərçənd Amerika Kitabxanalar Assosiasiyasının məlumatına görə, 2012-ci ildə ABŞ-da kütləvi kitabxanalar Makdonalds kafelərindən çoxdur (kitabxanaların sayı filialları da daxil olmaqla 16.766-dır); ABŞ-ın orta yaşlı əhalisinin 58%-nin oxucu bileti var, amerikalılar həftədə kinoteatrlardan 3 dəfə çox məktəb, kütləvi, elmi kitabxanalarda olurlar” (6, 9).

Pyotr Mixayloviç Lapo bütün bunları nəzərə alaraq qeyd edir ki, tamamilə məntiqli olaraq digər suallar meydana çıxır: “Kitabxananı “üçüncü yer” hesab etmək olarmı?”, “R.Oldenburqun kitabı “Möhtəşəm yaxşı məkan” adlandırıldığı halda nə üçün kitabxanaya “üçüncü yer” mənasında baxmalıyıq? (6, 9).

P.M.Laponun qeyd olunan məqaləsində apardığı tədqiqatdan aydın olur ki, “möhtəşəm yaxşı məkan” ifadəsi hələ Rey Oldenburqdan xeyli əvvəl, XIX əsrin sonu XX əsrin başlanğıcında yaşamış amerikalı yazıçısı Henri Ceymsin 1900-cü ildə çap olunmuş hekayələrindən birinin adı olmuşdur. Əsərin baş qəhrəmanı olan Corc Deyn adlı yazıçı obrazı elə bir yer arzulayır ki, məhz orada dincəlib, tükənmiş gücünü bərpa edə bilsin, həm də orada dostlarla, özü kimi insanlarla səmimi söhbətlər etmiş olsun. Və yuxuda bu arzusunun həyata keçirir.

P.Lapo qeyd edir ki, Rey Oldenburq kitabında məhz Corc Deynin yuxuda həyata keçirdiyi arzusunun reallaşdırmaq üçün vacib olan məkanlara – kafe, bar, gözəllik salonu və s. yerlərə diqqəti cəlb edir. O yerlər ki, orada insan işgüzar söhbət və ailə problemlərdən uzaqlaşaraq başqa insanlarla arzuolunan ünsiyyətdən və bu yerlərin aurasından müsbət enerji ilə yüklənir. Yəni M.P.Laponun qənaətinə görə, Rey Oldenburq məhz bu baxımdan kitabını “Möhtəşəm yaxşı məkan: kafe, qəhvəxana, ictimai yerlər, univermaqlar, barlar və onlar gün ərzində sizi necə qəbul edirlər” kimi adlandırmışdır (6, 10).

Yeri gəlmişkən bir məqamı da unutmamaq olmas ki, əslində, “üçüncü məkan” ehtiyacı şəhər həyatı, buradakı gündəlik həyat rejimi ilə birbaşa bağlıdır. İnsanların hər gün səhər işə yollanması və günün sonunda yorğun şəkildə evə dönməsi və bu həyat ritminin monotonluğu evdən və işdən kənardadır, özü də onların hər ikisindən uzaqlaşmaqla yeni bir məkan axtarışını zəruri etmişdir. Başqa şəkildə ifadə etsək, “üçüncü məkan” əslində insanın gərgin iş həyatından, darıxdırıcı məişət problemlərindən qurtulmaq, müvəqqəti də olsa, özünü azad və qayğısız hiss etmək arzusunun doğur. Başqa bir tədqiqatda vurğulandığı kimi, ““üçüncü məkan” şəhər cəmiyyətini formalaşdırır” 4 əsas faktorlardan biridir.

Lakin M.P.Lapo məqaləsində başqa bir məqama da diqqəti cəlb edir. O belə bir sual qoyur ki, bəs nə üçün hər bir insanın gündəlik həyatında olan kafe, bar və gözəllik salonu kimi adı məkanlar sonradan “möhtəşəm yaxşı

məkan” və hətta “cəmiyyətin və demokratiyanın sosial mövcudluğunun ürəyi” səviyyəsinə yüksəldilir?

M.P.Laponun qoyduğu bu suala verdiyi izahdan aydın olur ki, R.Oldenburq öz kitabında “üçüncü yer” məsələsi ilə bağlı qədim yunan demokratiyası dövründə *aqora*, amerikan inqilabı illərində *taverna* (aşxana, meyxana), Fransız inqilabı zamanı *kafe*, Londonda Maarifçilik epoxası zamanı *qəhvəxana* kimi tarixi faktları gətirməklə bu problemin ümumictimai əhəmiyyətini əsaslandırmaq və ona cəmiyyətin və dövlətin diqqətini cəlb etmək istəyirdi. O, cəmiyyətdə demokratiyanın inkişafı ilə onların (yəni həmin məkanların – A.M.) əlaqəsini nümayiş etdirir və Qərb cəmiyyətinin mühüm bir dəyərinin – hazırda humanizm və demokratiya ideyalarının davamı kimi xarakterizə olunan individualizmin qorunmasında onların əhəmiyyətini vurğulayır. Deməli, Pyotr Laponun baxışına görə, Rey Oldenburq “üçüncü məkan” hesab olunan yerlərin, yəni kafe, qəhvəxana, kazino, bar və s.-nin ümumictimai əhəmiyyətini çatdırmaq və dövlətin diqqətini cəlb etmək məqsədilə “möhtəşəm yaxşı məkan” kimi xarakterizə etmişdir (6, 11).

Rey Oldenburq kitabının yeni nəşrində onun adını dəyişdirmiş və belə təqdim etmişdir: “Kafe, qəhvəxana, kitab mağazaları, barlar, bərbərxanalar və digər yığınaq yerləri ictimaiyyətin ürəyində”. Bütün bu fikirləri əsas gətirərək Pyotr Lapo qeyd edir ki, kitabxana dövlət tərəfindən qurulduğu və maliyyələşdirildiyi üçün fərdi, şəxsi təşəbbüs kəsb etmir və müəyyən sosial funksiya daşıyır. Beləliklə də onu (yəni kitabxananı – A.M.) müəllif tərəfindən təklif olunan üçüncü məkanların siyahısına daxil etmək və “üçüncü məkanların” “cəmiyyətdə demokratiyanın dayağı” konsepsiyasına uyğun hesab etmək düzgün görünür (6, 11).

Bütövlükdə, Rey Oldenburqun “üçüncü məkan”ların cəmiyyətdə demokratik dəyər və ideyaların qorunması, inkişaf etdirilməsi ilə bağlı konsepsiyasına qarşı çıxan P.Lapo gözəllik salonu, bərbərxana, bar, kafe və s. kimi məkanların insanın dünyagörüşünün, ictimai davranışlarının formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etmədiyini, fərdi olaraq hər kəsə fərqli təsir etdiyini qeyd edir. Müəllifin yanaşmasına görə, belə məkanlara insanlar artıq özlərinin formalaşmış baxışları, dünyagörüşləri və davranışları ilə gəlirlər. Kitab haqqında təhlillərini yekunlaşdıran Pyotr Lapo yazır ki, əgər Rey Oldenburqun kitabında dəyərlər konteksti və “üçüncü məkanların” ictimai və siyasi həyatda totalitarizmin və iqtisadi sferada kapitalın monopalist hakimiyyətinə qarşı hədəflənmiş məqsədi olmasaydı, o, kulturoloji tədqiqatların geniş ictimai diqqətini kəsb edən ciddi bir əsərdən daha çox, tarixi lətifələr toplusu ola bilərdi və bəlkə də, “Möhtəşəm yaxşı məkan”dan daha çox “üçüncü məkan” adı onu daha uzağa apara bilərdi (6, 13).

Rey Oldenburqun “üçüncü məkan” və ya “möhtəşəm yaxşı məkan” konsepsiyasının perspektivindən Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə nəzər yetirsək, müəllifin vurğuladığı həmin məkanlar barədə müəyyən fikirlər söyləmək mümkündür.

Əvvəla, onu deyək ki, ümumtürk və Şərq-müsəlman mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi Azərbaycan mədəniyyəti bugünkü vəziyyətinə uzunillik inkişaf yolu keçərək gəlib çıxmışdır. Təbii ki, bu mədəniyyətin formalaşmasında və inkişafında müxtəlif dövrlərdə cəmiyyətdə gedən çoxsaxəli proseslərin mühüm rolu olmuşdur.

Erkən Orta əsrlərdə islamlaşmış ərazilərdə bəzi sosial-siyasi hadisələr baş verdi ki, həmin hadisələrin təsiri və həm də nəticəsi olaraq bir sıra dini ehkam və yasaqlar ya tamamilə aradan qaldırıldı, ya da xeyli dərəcədə yumşaldıldı. Belə ki, VIII-IX yüzilliklərdən başlayaraq, hakimiyyət uğrunda gedən siyasi çarpışmalarda məğlubiyyətə uğrayan bir sıra nüfuzlu İslam ideoloqları arasında bu dini dünyagörüşün bəzi müddəalarının təshihə və yeniləşdirilməsi meylləri yarandı ki, bu da ayrı-ayrı təriqətlərin meydana gəlməsiylə nəticələndi (5, 87-89).

Orta əsrlərdə Azərbaycan müxtəlif feodal imperiyalarının əsarəti altında olmuş, əvvəlcə monqolların, sonra isə Teymurilər imperiyasının işğalları baş vermişdir. Bu işğal və basqılar zəminində bir sıra üsyanlar, etirazlar meydana gəlmişdi. Belə etiraz formalarından biri də mahiyyətində müəyyən demokratik ideya və azadlıq düşüncələrini əks etdirən insanların, savadlı və ziyalı şəxslərin toplaşma məkanı və formalarından biri də təriqət və cərəyanlar idi. Nə qədər ədəbi-bədii, fəlsəfi-estetik mahiyyət kəsb etməsindən asılı olmayaraq təriqətlər müəyyən mənada, bəzən rəmzi simvolik, bəzən isə birbaşa olaraq insanın daxili-mənəvi azadlığı ideyasını təbliğ edir və yayırdı. Bu prizmadan baxdıqda, orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin formalaşması və inkişafında mühüm rol oynayan təriqət və cərəyanların – ideya, fikir, əqidə generatorlarının cəmiyyətin ideoloji əsaslarının təşkil olunmasındakı rolunu görmək mümkündür. Məsələn, sufi-dərvişlər təkkə ocağında cəmləşərək öz ayin, mərasim və ideyalarını icra və təbliğ edirdilər. Təkkə ocağında təriqətə qulluq edən, məxsusi mərasimlər keçirən sufi-dərvişlər tərəfindən təriqət məzmununu daşıyan hekayətlər rəmzi-simvolik rəvayətlər düzüb qoşulur və təbliğ olunurdu.

Və ya XIV əsrdə Azərbaycan ərazisində yaranan, daha sonra bir sıra ərazilərə də yayılan hürufilik təriqətinin mahiyyəti, əslində, yadellilərə, zülm və əsarətə qarşı mübarizə, insan azadlığı və hüquqlarının əldə olunmasına çağırış idi. Bunu isə Rey Oldenburqun vurğuladığı fransız və amerikan inqilabının, eləcə də ingilis maarifçiliyinin meydana gəlməsində mühüm rol oynayan kafe, qəhvəxana, meyxana kimi “üçüncü məkanlar”la müqayisə etmək mümkündür. Əslində, bu məkanlar müəyyən ideya və fikirlərin müzakirə olunduğu, vahid əqidə ətrafında birləşən insanların toplaşdığı məkan kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bundan əlavə, əgər biz Azərbaycan folklor nümunələrinə, xüsusən nağıl və dastan süjetlərinə baxsaq görərik ki, burada insanların toplaşdığı, biri-biri ilə ünsiyyətə girdiyi, fikir mübadiləsi etdiyi məkanlardan biri də çayxanalar, aşxana, hamam və karvansaraylardır. Dastan və nağıllarımızda səfərə çıxan

qəhrəman hər zaman gecələmək üçün karavansaraylara, mehmanxanalara üz tutur, çayxanalara qonaq olur və bu yerlərdə müxtəlif insanlarla, olay və hadisələrlə qarşılaşır. Özü də bu hadisə və olaylar həmişə onun gedəcəyi yerlər, görəcəyi işlərlə əlaqəli olur. Dastan və ya nağıl qəhrəmanı çətinliyə düşdükdə, ələcsiz vəziyyətdə qaldıqda bu məkanlarda rast gəldiyi insanlardan aldığı xəbərlə, məlumatla yoluna davam edir, öz hədəfinə doğru irəliləyir. Məsələn, “Baftaçı Şah Abbas” nağılında dərviş libasını geyinib şəhərə çıxan Şah Abbas yuxuda gördüyü hadisələrlə bir aşxanada rastlaşır (2, 280-282). Yaxud “Aşiq Qərib” dastanında Dəli Mahmudun qəhvəxanasına yollanan Aşiq Qərib oradakıların xahişi ilə Təbrizi vəsf eləyir və camaatın gözü qarşısında Güloğlanla burada deyisir (1, 173-174). Daha bir nümunə göstərək. “Qurbani” dastanında Gəncə şəhərinin daş mehmanxanasının çayçısına gələn Qurbani oradakıların qarşısında Dədə Yediyar kimi ustad sənətkarı məğlub edir (1, 222-225).

Bütün bu faktlar onu deməyə əsas verir ki, Rey Oldenburqun qeyd etdiyi xüsusi məkanlar, Azərbaycan mədəniyyətində də aktiv məkanlar kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmiş, cəmiyyətin və ayrı-ayrı insan qruplarının toplaşdığı, cəmləşdiyi yerlər kimi yaddaşlarda əks olunmuşdur.

Hal-hazırkı zamanımızda da, istər gənclərin, istərsə də orta və yaşlı nəslin nümayəndələrinin toplaşdığı, üz tutduğu ən mühüm məkanlar məhz çayxanalar, çay evləri, klub və kinoteatrlardır. İnsanlar sosial durumlarına, peşə və maraqlarına, dünyagörüşü və əqidələrinə və s. parametrlərə əsasən müxtəlif məkanlarda öz istirahət vaxtlarını keçirir, ünsiyyət və müzakirələr təşkil edirlər. Bu məkanlar, əslində, asudə vaxtın səmərəli və rahat keçirilməsi, insanların ünsiyyət və münasibət ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnsanlar belə məkanlara qidanlanmaqdan daha çox ünsiyyət və münasibət üçün üz tuturlar.

Ümumiyyətlə, Rey Oldenburqun “üçüncü məkanlar”la bağlı məsələyə hansı aspektdən yanaşmasından və Pyotr Laponun bu məsələyə münasibətdə hansı mövqe tutmasından asılı olmayaraq qeyd etməliyik ki, kafe, qəhvəxana, çayxana, klub, bərbərxana, hamam, ticarət mərkəzləri və s. kimi insanların toplaşdığı tarixi və müasir məkanların mahiyyətində çoxsaylı faktorlarla yanaşı, informasiya mübadiləsi və müzakirəsi, eləcə də ünsiyyət və kommunikasiya ehtiyacı mühüm yer tutur. Bu məkanlar məhz məlumat, xəbər, söz-söhbət, şayiə, yalan, həqiqət və s.-dən ibarət olan informasiya məkanıdır. Lakin bu məkanların rolu və funksiyası informasiya-kommunikasiya texnologiyaları meydana gələnə qədərki dövr üçün fərqli məzmun kəsb edirdisə, İKT-dən sonrakı dövr üçün yeni məna ehtiva etməkdədir. Təbii ki, bu zəmində kitabxanaların da mahiyyəti, forma və məzmunu da dəyişikliyə məruz qalmışdır. Bu məsələyə bir qədər sonra yenidən qayıdacağımızı nəzərə alaraq, Pyotr Laponun qeyd olunan məqaləsində kitabxanaların “üçüncü məkan” kimi təhlili perspektivlərinə və onların sosial mahiyyəti ilə bağlı məsələlərə diqqət yetirək.

Rey Oldenburqun “üçüncü məkanla” bağlı müəyyənləşdirdiyi xüsusiyyətləri diqqət mərkəzinə gətirən P.Lapo bunların müasir kitabxana üçün tələb olunan minimal şərtlər olduğunu qeyd edir. Alim yazır ki, kitabxananı “möhtəşəm yaxşı məkan” kimi xarakterizə etmək üçün Rey Oldenburqun irəli sürdüyü ictimai dəyərlər prizmasından məsələyə baxmaq lazımdır.

P.Lapo məsələyə belə bir sualla yanaşır: “Kitabxananın sosial əhəmiyyətini hansı dəyərlər müəyyənləşdirir?” (6, 13). Müəllif M.Y.Dvorkinaya istinadən yazır ki, “hətta kitabxanaçı olmayan milyonlarla insan kitabı yüksək qiymətləndirir” (4). Bu baxımdan P.Lapo informasiya cəmiyyəti dövründə kitabxanaların roluna xüsusilə diqqət yetirir və elektron sənədin informasiya mənbəyi kimi özü də bilik, təhsil, mədəniyyət daşdığını və kitabxanalar vasitəsilə bu informasiyaya maneəsiz çıxış imkanının əldə edilməsi məsələsini vurğulayır.

Təbii ki, həm klassik kitabxanaların, həm də müasir dövrün tələblərinə müvafiq olan kitabxanaların sosial-ictimai baxımdan çox böyük əhəmiyyəti vardır. İlk növbədə ona görə ki, kitabxana bilik və informasiya mənbəyidir. Eyni zamanda kitabxana həm də insanların, tələbə və gənclərin görüşdüyü, sosiallaşdığı məkan kimi də xarakterizə oluna bilər.

Müasir kitabxanaların vəziyyəti ilə bağlı məsələyə diqqət yetirən P.Lapo 2012-ci ildə internetdə çap olunmuş “Gələcəyin kitabxanası: RİA Xəbərlər versiyasına əsasən inkişafın 10 trendi” məqaləsinə istinadən yazır ki, kitabxana işini təhlil edən mütəxəssislər və rus yazıçı-ekspertləri və xarici futuralist tədqiqatlar əsasında müəlliflər tərəfindən kitabxananın inkişaf trendi belə verilmişdir:

1. “Bulud”da informasiya;
2. Universal axtarış sistemi;
3. Avtomatik tərcümə və interpretasiya;
4. Multiformatlı media mühit;
5. Fərdi oxu mexanizmi;
6. Kitabxana-muzey;
7. Multimedia mərkəzi;
8. Təəssüratlar bazası;
9. Canlı ünsiyyət klubu;
10. Lokal mədəniyyətin qorunması mərkəzi (6, 13).

Qeyd olunan tendensiyaları iki qrupa ayıran alim bunlardan ilk beşinin virtual elektron kitabxanaların inkişaf tendensiyaları, ikinci beşlikdə olanların isə ənənəvi formatda olan kitabxanalar üçün perspektiv innovasiyalar olduğunu qeyd edir (6, 14). Həqiqətən də müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı şəraitində, eləcə də elektron informasiya resurslarına tələbatın və zərurətin olduğu bir vaxtda Azərbaycan kitabxanalarının (həmçinin kitabxanaçıların) qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri məhz virtual, elektron kitabxanaların formalaşdırılması,

onların müntəzəm olaraq zənginləşdirilməsidir. Yuxarıda kitabxanaların inkişaf trendləri ilə bağlı göstərilən ilk beş istiqamət - “Bulud”da informasiya, universal axtarış sistemi, avtomatik tərcümə və interpretasiya, multiformatlı media mühit, fərdi oxu mexanizmi, əslində müasir Azərbaycan kitabxanalarının da əsas hədəflərinə çevrilməlidir. Zəngin elektron resurslara sahib olan kitabxanaların etibarlı saxlanılma – yaddaş imkanları olmalıdır. Həmçinin virtual kitabxanalar istifadəçilərin hər cür rahatlığını təmin etmək üçün universal (və yaxud çoxparametrlı) axtarış sistemlərinə, tərcümə imkanlarına, multiformatlı resurslara sahib olmalıdır. Təbii ki, bu parametrləri özündə ehtiva edən kitabxanalar həm istifadəçilərin rahatlığının təmin olunması, həm zəngin elektron resurslara sahib olması, həm də universal istifadə üçün yararlılığı baxımından daha çox oxucuların (istifadəçilərin) diqqətini cəlb edə bilər. Həmçinin virtual kitabxanalarda fərdi kabinetlərin – istifadəçiyə malik informasiyaların, eləcə də oxu üçün tələb olunan müxtəlif imkanların mövcud olması müasir Azərbaycan kitabxanalarının qarşısında duran vacib vəzifələrdəndir.

Göründüyü kimi, çağdaş dövrümüzdə virtual texnologiyaların geniş tətbiq olunması, elektron informasiya resurslarına tələbatın artması kitabxana işini və kitabxanaçılıq peşəsini yeni bir mərhələyə transformasiya etmişdir. P.Laponun da vurğuladığı kimi, “kitabxanalar saxlanılma yeri”ndən “informasiyanın əldə olunma nöqtəsi”nə çevrilmişdir ki, bu da kitabxanaya müraciət edən şəxsin “oxucu”dan informasiya “istifadəçi”sinə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır. Təbii ki, bu keçid, yəni kitabxanaların yalnız kitab saxlanan arxiv, saxlanılma məzmunundan informasiyaya çıxışı təmin edən məkan funksiyasına gəlib çıxması hazırkı dövrdə texnologiyanın, cəmiyyətin və insanın inkişafının və dəyişməsinin göstəricisidir.

Təbii ki, belə bir şəraitdə bir tərəfdən kitabxanaların üzərinə düşən vəzifələr dəyişirsə, digər tərəfdən də kitabxanaların funksional mahiyyəti, fəlsəfi əhəmiyyəti dəyişir. Artıq kitabxanalar insanların intellektual inkişafına xidmət edən, onun informasiya ehtiyaclarını ödəyən, başqa sözlə desək, informasiya təhlükəsizliyini təmin edən yeni məkan kimi xarakterizə olunmalıdır. Çünki cəmiyyətin, eləcə də hər bir fərdin formalaşmasında, inkişaf tendensiyalarının müəyyənləşməsində onun əsas tələbatlarından olan informasiyanın çox mühüm rolu vardır. Özü də bu rol getdikcə çox sürətlənməkdə və genişlənməkdədir. Belə bir şəraitdə, P.Laponun da qeyd etdiyi kimi, kitabxanalar “möhtəşəm yaxşı məkan” kimi xarakterizə oluna bilər. Yetər ki,

“Əgər kitabxanalar insanın özünü və ətraf aləmin dərkində, onun inkişafında davamlı bilik ötürücüsü rolunu oynayan sosial institut rolunu oynamağa müəssər ola bilsə, o zaman kitabxana deyəndə ağıla “Möhtəşəm 3-cü məkan” termini gələcəkdir.”

kitabxanalar müasir dünyanın reallıqlarına, elmi, texnoloji yeniliklərinə, sürətlə dəyişən insanın tələbatlarına cavab verə bilsin. P.Laponun təbirincə desək, əgər kitabxanalar insanın özünü və ətraf aləmin dərkində, onun inkişafında davamlı bilik ötürücüsü rolunu oynayan sosial institut rolunu oynamağa müəssər ola bilsə, o zaman kitabxana deyəndə ağıla “möhtəşəm 3-cü məkan” termini gələcəkdir. Bu hədəfə nail olmaq üçün qarşıda çox mühüm vəzifə və tapşırıqlar mövcuddur. Yaxın vaxtlarda kitabxanalarımızın istər texnoloji imkanlar baxımından, istərsə də elektron resursların zənginləşdirilməsi baxımından hədəflərə nail olacağımıza geniş imkanlar mövcuddur.

İşin elmi yeniliyi

Kitabxanaların “möhtəşəm yaxşı məkan” kimi xarakterizə oluna bilməsi.

Nəticə

Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətlə inkişafı zəminində Azərbaycan kitabxanalarının vəziyyəti və qarşıda duran vəzifələr barədə bir sıra analizlər aparmaq.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan məhəbbət dastanları.- Bakı: “ELM”, 1979.- 510 s.
2. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. III cild. – Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005.- 296 s.
3. Əliquliyev, R.M., Valehov, C.F., Mahmudov, R.Ş. İnternet–jurnalistikanın formalaşmasının bəzi aspektləri. Ekspres-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası.- Bakı: “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2008.- 32 s.
4. Дворкина, М.Я. Библиотечные профессиональные ценности: традиции и инновации. rumchten.rsl.ru/assets/files/2009/doc/1231106177.doc
5. Керимов, Г. Аль-Газали и суфизм.- Баку: «ЭЛМ», 1969.- 109 с.
6. Лапо, П.М. “Великое хорошее место”. www.litera-ml.ru
7. Лебедева, Е.В. «Третье место» как основа формирования городских сообществ. <http://elib.bsu.by/bitstream/.pdf>
8. Ольденбург, Р. Третье место: кафе, кофейни, книжные магазины, бары, салоны красоты и другие места «тусовок» как фундамент сообщества / Рэй Ольденбург; пер. с англ. А.Широкановой.- М.: Новое литературное обозрение, 2014.- 456 с.